

Стратегія розвитку держави

СВІТОВА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА: ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА СТРАТЕГІЯ ПОДОЛАННЯ

О. С. Власюк

Сучасна світова фінансово-економічна криза, яка за масштабом поширення та руйнівними наслідками вже є найбільшою з часів Другої світової війни, зумовила контури фундаментальних змін у сучасній архітектурі міжнародної економіки, дослідження яких потребує ретельного переосмислення. Зокрема, міністр фінансів США Генрі Полсон та колишній глава ФРС Алан Грінспен заявили, що такі кризи, як нинішня, стаються «один або два рази на сто років». Про глибину кризи можна судити за загальносвітовими втратами від неї фінансових установ і банків, які голова Давоського форуму професор Клаус Шваб оцінив у п'ять трильйонів доларів, і це ще оптимістичні оцінки. Синхронність, з якою кризові явища проявилися в економіках різних регіонів світу, свідчить про те, що це *не тимчасове згортання «перегрітих» ринків, а системна і всеохоплююча світова фінансово-економічна криза, яка вплине на всі без винятку країни світу і, за відсутності належного реагування з боку урядів, може призвести до тяжкої тривалої депресії.*

Ситуація ускладнюється тим, що загальноприйнята логіка посилення державного управління в кризових умовах нині не дає однозначно позитивних результатів. Державні антикризові механізми сьогодні не завжди є прозорими, оперативними та адекватними стосовно засобів реагування до викликів і масштабів кризи. **Найгірше у цьому процесі те, що будь-яку неефективність сконцентрованих зусиль та витрачених бюджетних коштів завжди можна пояснити дією кризи, яка поглинула кошти, зароблені всією нацією.** Вже зараз можемо спостерігати, як уряди багатьох країн

створюють у нормативно-правовому полі непрозорі механізми ургентного («пожежного») перерозподілу фінансових потоків на розвиток «найпостраждаліших» ресурсозатратних секторів економіки, тоді як про необхідність фінансової підтримки технологічних галузей, що дадуть можливість нації у стратегічній перспективі посісти гідне місце у міжнародному поділі праці, забувають. Поки що констатують лише постійне нарощення ресурсів, орієнтованих на подолання наслідків кризи, та погіршення прогнозів економічного розвитку переважної більшості держав.

За результатами оприлюдненого звіту Fitch [1], найбільшого скорочення ВВП з часів Другої світової війни зазнають США, Великобританія, держава Єврозони та Японія, агрогосподарський показник ВВП яких у 2009 р. знизиться порівняно з 2008 р. на 0,8%. Для країн Європи скорочення ВВП у III кварталі 2008 р., за попередніми оцінками, становило 0,2%, що сталося вперше в останні 15 років. Fitch також прогнозує в 2009 р. уповільнення зростання ВВП у Китаї до майже 7%, що є найнижчим в останньому десятилітті.

Власюк Олександр Степанович — доктор економічних наук, професор, директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки

У прогнозі ОЕСР [2] зазначено, що провідні розвинуті країни стикаються з найзначнішим економічним спадом за останні 25 років. Очікується, що розвинуті економіки пройдуть через чотири послідовних квартали рецесії —

з третього кварталу 2008 р. по другий 2009 року. Економічне зростання у США і Єврозоні відновиться з III кварталу 2009 р., в Японії — з IV кварталу. За 2009 р. ВВП США скоротиться на 0,9%, Єврозони — на 0,6%, Японії — на 0,1%. Загалом економіки ОЕСР втратять 0,4% ВВП. Кількість безробітних в ОЕСР зросте на 9 мільйонів осіб, ціни на житло знижуватимуться. Бюджетний дефіцит країн організації зросте з 2,5% від ВВП 2008 року до 3,8 — у 2009 р. й 4,5% — у 2010 р. Найбільше непокоїть експертів ситуація з державним боргом США. У наступному десятилітті Сполучені Штати Америки перебуватимуть серед держав з найважчим борговим тягарем: у 2009 р. дефіцит бюджету США сягне трильйона доларів.

Входження світової економіки у період рецесії формує широкий спектр загроз зовнішньо- та внутрішньоекономічному розвитку України: від згорання експорто орієнтованого виробництва до проблем імпорту, які мають виток у погіршенні економічної динаміки основних торговельних партнерів. *В цих умовах для України актуалізуються проблеми невідкладного переосмислення стратегії зовнішнього та внутрішнього економічного курсу, оскільки світ, що змінився, вже ніколи не повернеться до попереднього стану.*

Як наслідок, необхідним елементом сучасної державної стратегії України має стати реалізація антикризових превентивних заходів,

спрямованих на те, щоб держава не тільки змогла вижити під час кризи, а й посилила свій вплив у міжнародних економічних відносинах, скориставшись перспективами відкриття нових ніш на ринках, які будуть звільнені внаслідок кризи. При цьому стратегія реалізації таких заходів має враховувати обмежений період для прийняття антикризових рішень, невідповідність державного апарату до діяльності в умовах кризи, неможливість обліку всіх кризових чинників, обмеженість інформації про дію та наслідки кризи, інертність бюрократичної системи та неможливість оперативного корегування заходів у разі їх неефективності.

Оцінюючи перші наслідки впливу світової фінансової-економічної кризи на національну економіку, слід відзначити такі особливості:

погіршення економічної динаміки виявилось найсильнішим з листопада 2005 р. Так, реальний ВВП скоротився до рівня -2,1% у жовтні 2008 р. (порівняно з жовтнем 2007 р.). Падіння промислового виробництва на від'ємному рівні нарощувалося з серпня 2008 р. (рис. 1). Є підстави вважати, що найгостріше кризу 2009 р. відчує будівництво, металургія, коксохімія, електроенергетика, машинобудування;

зростання дефіциту платіжного балансу. Проблеми експорту на світові ринки, які виникли внаслідок кризи, а також інерція підживлення внутрішнього попиту за рахунок

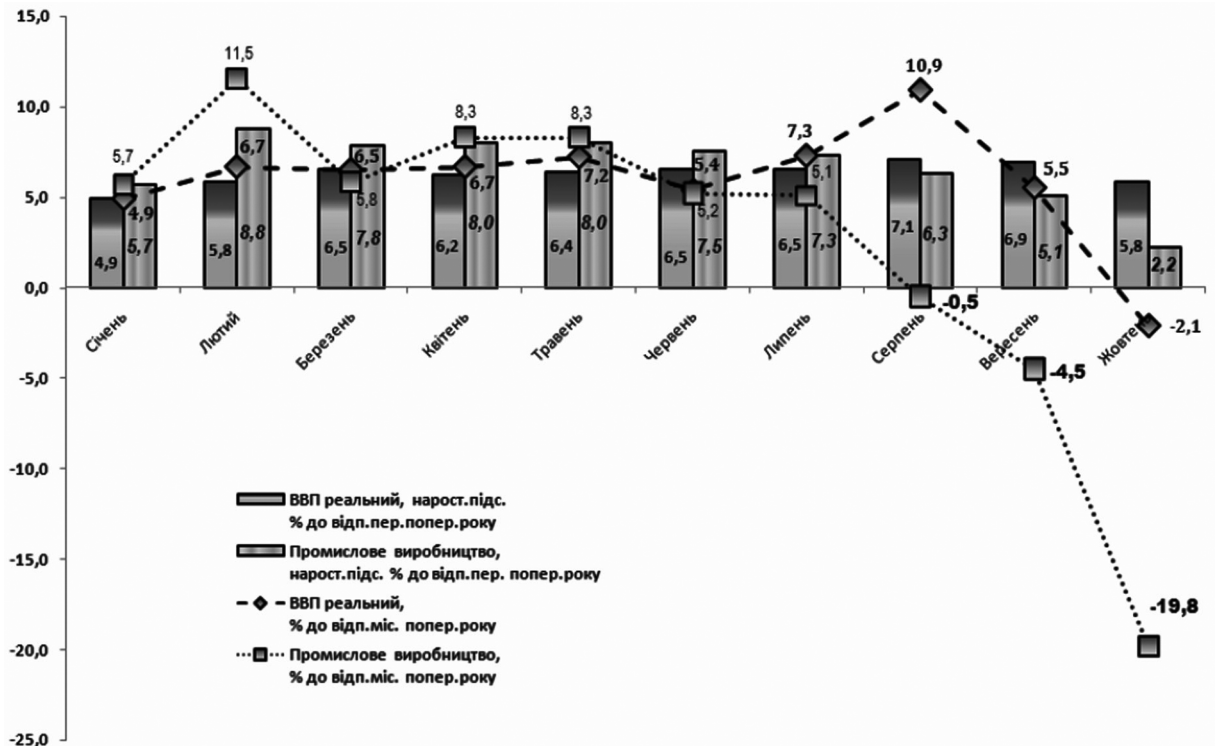

Рис. 1. Динаміка ВВП та промислового виробництва України у 2008 році, %

кредитів на імпорتنі товари ще від початку 2008 р. сигналізували про накопичення небезпечного дефіцитного потенціалу, який у першій половині року ще перекривався надходженням ПП та іноземними депозитами. З посиленням кризи та прийняттям плану Полсона для рятування економіки США, а також аналогічних дій урядів інших країн виник дефіцит долара США на світовому ринку, що посилює його відтік з України. Одночасний дефіцит товарного балансу та фінансового рахунку сформував від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу за січень — жовтень 2008 р. в обсязі 10,5 млрд. дол. США;

ускладнення доступу до фінансових ресурсів на внутрішньому ринку призводить до погіршення платіжно-розрахункової дисципліни в економіці, що стимулює зростання дебіторської і кредиторської заборгованості. Це тривожний сигнал щодо можливостей розблокування існуючої ситуації зростаючого дефіциту оборотного капіталу. Так, обсяги приросту дебіторської і кредиторської заборгованості підприємств України у 2008 році в середньому в 1,7 разу вищі порівняно з 2007 роком (рис. 2).

Ще більш загрозливою тенденцією, яка охопила всі регіони України, є збільшення заборгованості з виплати заробітної плати. Зокрема, на

початок січня 2008 р. сумарна заборгованість по всій Україні склала 668,7 млн. грн., а на кінець першого півріччя вона зросла до 721,8 млн. грн. США. Найвищі темпи росту мали місце у вересні — жовтні 2008 року: якщо на початок вересня сумарна заборгованість становила 695,2 млн. грн., то вже на початок жовтня вона зросла до 849,4 млн. грн., а на початок листопада сягнула 1,044 млрд. грн.;

втрата національними виробниками конкурентних переваг на внутрішньому ринку, яка стала відчутною з липня 2008 р. (рис. 3). Слід зазначити, що експортна активність національних виробників була єдиним механізмом компенсації втрат на національному ринку, що в умовах скорочення зовнішнього попиту та неволодіння стратегіями виходу на внутрішній ринок може призвести до структурного спаду в національній промисловості. Збереження високого рівня експортної активності промислових підприємств (загалом частка експортної виручки національних виробників в обсягах загальної реалізації зростає, сягнувши у жовтні найвищого рівня — 45,4%) на тлі скорочення їхньої присутності на внутрішньому ринку вказує на посилення позицій імпортерів.

Водночас необхідно звернути увагу на прискорене зростання сільськогосподарського виробництва, яке, за прогнозами НБУ, у річному

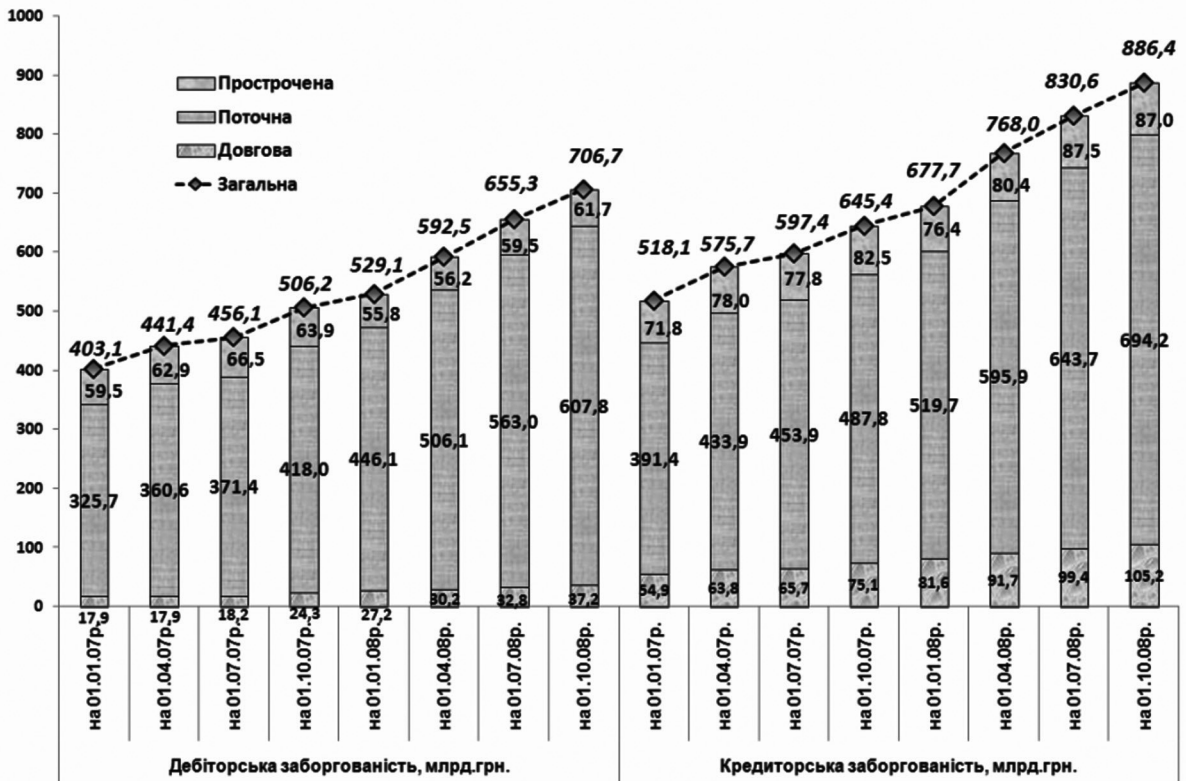

Рис. 2. Динаміка дебіторської та кредиторської заборгованості підприємств України у 2007 — 2008 рр., млрд. грн.

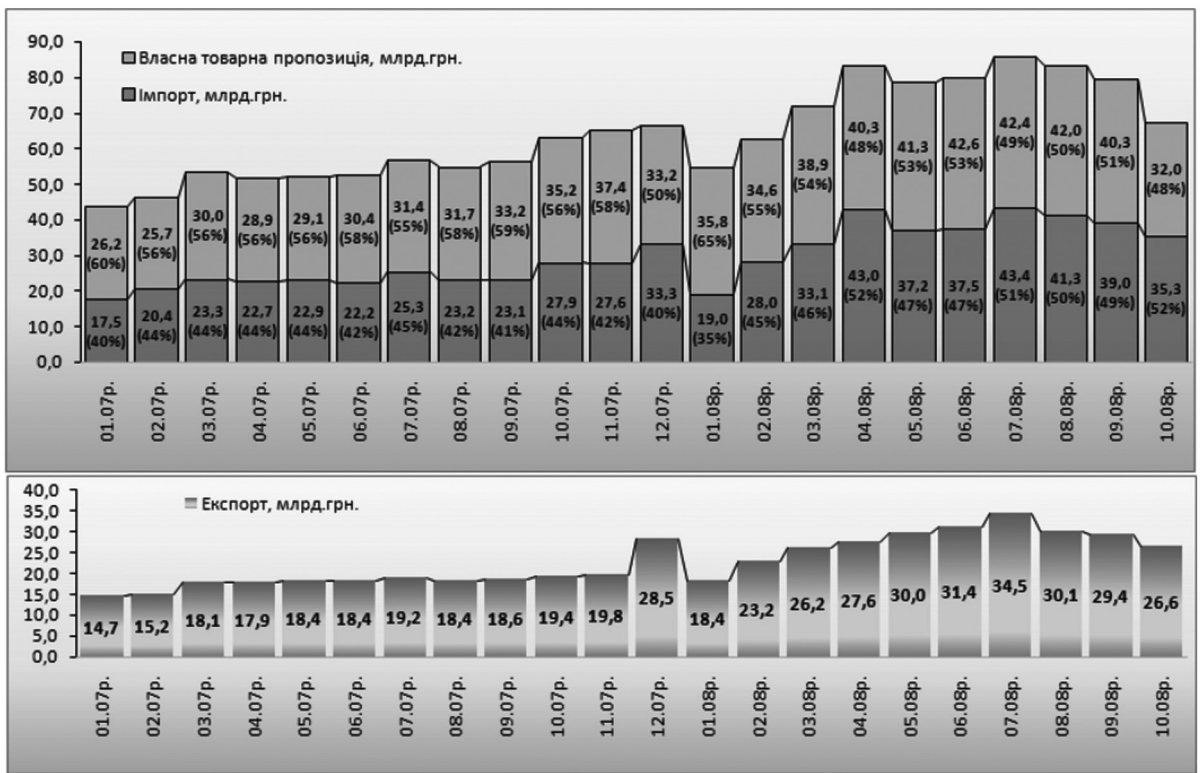

Рис. 3. Динаміка формування внутрішнього ринку та експорту промислової продукції у 2007 — 2008 рр., млрд. грн. та %

вимірі становитиме 38,3%. Саме сільськогосподарський сектор, зокрема його зернова сфера, зумовив найбільший позитивний внесок як у динаміку ВВП, так і у збільшення експортної виручки від реалізації. Так, лише за 9 міс. 2008 р. від експорту зернових в Україну надійшло 2,6 млрд дол. США (за 2007 р. цей показник становив 763,7 млн. дол. США).

Як проміжні висновки слід зазначити:

національна економіка не була належним чином підготовлена до світової фінансово-економічної кризи, яка висвітлила проблеми та поглибила наявні диспропорції;

у державі немає комплексного плану реформування економіки та бачення її структурних і цільових пріоритетів на найближчі два роки, коли прогноуються найвідчутніші деформації у світовій економіці, а також негативні для України тенденції розвитку її ключових торговельних партнерів;

плани рятування окремих українських галузей мають фрагментарний характер і не забезпечують ні довгострокові реформи в напрямі посилення конкурентоспроможності, ні контроль за витрачанням спрямованих сюди національних ресурсів;

відсутність єдиного координаційного центру в Україні (або відповідальної установи), який взяв би на себе функцію аналітичного моніторингу за розвитком світової та внутрішньої кризи, оцінку ефективності витрачання ресурсів на подолання негативних кризових наслідків, розробку пропозицій стратегічного і тактичного характеру та оперативне корегування заходів подолання наслідків кризи, не дає можливості оптимізувати позитивний ефект антикризового регулювання для економіки загалом;

за умов наростання світової рецесії та погіршення тенденцій розвитку основних торговельних партнерів України на державному рівні немає належної стратегії захисту національного ринку та посилення присутності національних виробників на внутрішньому ринку;

намітилася загрозлива тенденція структурного безробіття та знецінення українських активів внаслідок девальвації гривні;

некерована структуризація національної економіки та занепад розвитку важливих стратегічних секторів послаблюють позиції України у міжнародному поділі праці;

є вірогідність настання дефолту корпоративного сектору національної економіки;

в умовах дефіцитності легального оборотного капіталу слід очікувати посилення ринку «сірого» або «тіньового» капіталу, а також зростання масштабів «тінізації» економіки;

в умовах знецінення національної грошової одиниці можливий стихійний перерозподіл власності й зловживання національними активами тощо.

Руйнівна сила світової фінансово-економічної кризи для національної економіки полягає насамперед у посиленні негативних деформацій, які накопичилися в результаті постійного відкладання внутрішніх системних економічних реформ. Фактично національна економіка функціонує за умови відсутності обґрунтованих пріоритетів розвитку і середньо- або довгострокової стратегії їх реалізації, що особливо небезпечно в умовах світової кризи. У цьому контексті практично безальтернативним шляхом виходу з кризи є створення і запровадження нової парадигми розподільчих відносин у національній економіці, які навіть за кризових умов можуть забезпечити її сталий розвиток і безпеку суб'єктів економічних відносин. Це передбачає не лише визначення межі, за якою уряд не повинен брати на себе зобов'язання з амортизації наслідків неефективної роботи комерційних структур, що, власне, й сприяли розгортанню кризи, а й обґрунтування моделі централізації та розподілу фінансових потоків, орієнтованих на забезпечення балансу економічних інтересів усіх суб'єктів економіки.

Фактично незмінені відносини власності, які давали можливість протягом усього періоду незалежності України відкладати модернізацію промислового виробництва (в умовах кризи маємо яскравий приклад експорту орієнтованої металургійної галузі) довели, що формальна зміна власника від державного до приватного ще не означає запровадження ефективного конкурентоспроможного менеджменту, здатного формувати адекватні відповіді на кризові загрози. Водночас приклад США, коли потужні промислові приватні концерни звернулися за допомогою до уряду, потребує прийняття нестандартних рішень у формуванні нових відносин власності в Україні.

У модернізованій архітектурі сучасних міжнародних економічних відносин Україні дуже важливо сформувавши нову парадигму зовнішньоекономічного співробітництва та внутрішніх перетворень, що міститиме адекватні зовнішнім викликам заходи протистояння та забезпечення позитивних імпульсів на внутрішньому ринку. Тобто в Україні, яка в умовах кризи ще не сягнула піку збитків внаслідок нестабільності світової кон'юнкту-

ри, актуалізується проблема формування оновленої стратегії забезпечення конкурентоспроможності, орієнтованої на нові цілі, адекватні викликам світового ринку.

Пріоритетами такої стратегії є:

1. Переосмислення перспектив внутрішньої економіки на засадах системного структурного реформування, адекватного сучасним викликам. Відповіддю на погіршення зовнішньої ситуації має стати якісна переорієнтація на потенціал внутрішнього середовища, який має бути мобілізований на забезпечення стабільності процесу розширеного відтворення суб'єктам економічних відносин. Нацією мають бути сформовані чіткі і зрозумілі пріоритети відбудови економіки посткризового періоду. Ключовим аспектом тут повинен стати національний план дій із забезпечення конкурентоспроможності на основі консолідації економічних інтересів суб'єктів національної економіки, без залучення яких його реалізація буде черговою піар-акцією. Важливими елементами цього плану мають стати технологічне та галузеве структурування і концентрація національного бізнесу відповідно до визначених пріоритетів розвитку, що передбачає створення державою потужного мотиваційного середовища.

Серед оперативних заходів протидії кризі особливого значення набувають моніторинг та контроль над злиттям і поглинанням стратегічних національних компаній, чії активи внаслідок дії кризи втратили вартість і стали потенційною мішенню для скупівлі нерезидентами. Упередження зловживань з національними активами має стати пріоритетним завданням держави.

2. Прискорення розвитку національних галузей для забезпечення потреб споживчого попиту внутрішнього ринку. Забезпечення потреб внутрішнього ринку потужностями національної промисловості, яке відкладалося роками, має стати ключовим орієнтиром виправлення структурних деформацій економіки. Відновлення інфраструктури, якісне забезпечення потреб споживчого попиту, посилення наукоємності та інноваційності національної продукції за рахунок використання національних можливостей і робочої сили є базовою платформою виходу з кризи.

3. Впровадження нової парадигми зовнішньоекономічної стратегії. Надмірна відкритість національного ринку, який функціонував на здебільшого непаритетних щодо основних торговельних партнерів засадах, має бути суттєво переглянута та переосмислена, особливо за світової фінансово-економічної кризи.

Україна повинна мати нову зовнішньоекономічну доктрину, адекватну логіці трансформації сучасних міжнародних економічних відносин. Широка участь у міжнародних економічних організаціях має забезпечувати симетричну присутність України на зовнішніх ринках. Зокрема, назріла гостра необхідність формування нової доктрини міжнародного економічного співробітництва України з державами Азії, яка дала б можливість оптимізувати їх експансію щодо «захоплення» національного ринку та перевести взаємовідносини у русло розвитку науково-технічної кооперації.

4. Всебічний розвиток зернового потенціалу України та розширення експортної зернової торгівлі. Розвиток України як аграрної держави є надзвичайно перспективним чинником посилення ролі і ваги України у міжнародному поділі праці, що послідовно актуалізується в обставинах розгортання світової продовольчої кризи. Разом з тим скористатися могутнім потенціалом зернового сектору Україна не може без невідкладної системної роботи у напрямі якісного посилення ролі держави в організаційно-економічному регулюванні відповідних процесів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

5. Зміна парадигми національного фінансового ринку. В умовах кризи ключовим завданням фінансового сектору України є посилення фінансової дисципліни (особливо банківського сектору) з метою унеможливлення спекуляцій та інших зловживань, що перешкоджають розвитку галузей національної промисловості та централізують надприбутки, які вилучаються з реального сектору економіки. Така логіка розвитку фінансового сектору України має бути жорстко забезпечена всіма відповідальними структурами. Переосмислення потребує й політика щодо процедури банкрутства неефективних господарських одиниць.

Водночас має бути дана принципова оцінка наслідкам впливу ревальвації або девальвації курсу національної грошової одиниці на перебіг соціально-економічних перетворень в умовах розгортання фінансово-економічної світової кризи. Неоднозначність оцінок щодо впливу валютно-курсової політики на структурні параметри зовнішньої торгівлі, стан платіжного балансу, вартість фінансових активів суб'єктів національного ринку, вартісні параметри основних фондів, вартість робочої сили та інші чинники вимагає фахової дискусії по зазначених проблемах у контексті забезпечення економічної безпеки держави та конкурентоспроможності національної економіки. Наслідком такої дискусії має стати обґрунтування економічно доцільної та підзвітної суспільству стратегії валютно-курсової

політики, яка відповідала б потребам забезпечення національних економічних інтересів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

6. Переосмислення концепції розвитку міжнародного транзитного співробітництва. В Україні недостатньо опрацьовані моделі включення у міжнародний транспортно-логістичний простір, внаслідок чого держава втрачає значні валютні надходження. Недостатнє впровадження сучасних технологій та незадовільна динаміка модернізації у зазначеній сфері обумовлюють відчутну втрату перспективних цільових ринків світових перевезень та логістики. Необхідність запровадження відповідного проекту на державному рівні актуалізується ще й тим, що міжнародні консорціумні проекти у сфері транспортних перевезень, де можна максимально задіяти національний ресурсний і промисловий потенціал, матимуть значний кумулятивний ефект для національної економіки.

7. Невідкладна зміна системи економічного та нормативно-правового забезпечення діяльності національного бізнесу (великого, малого та середнього), без чого неможливий прогрес у подоланні фінансово-економічної кризи та подальший розвиток конкурентоспроможності національної економіки. Для того, щоб позбавити цей процес чергової декларативності, принциповою є підготовка чітко прописаного та підкріпленого ініціативою суб'єктів підприємництва плану забезпечення партнерства між владою та бізнесом, а також законодавчо закріплених інструментів його реалізації. Зокрема, цьому сприятиме системна практика залучення об'єднань підприємців та громадських об'єднань до роботи органів законодавчої і виконавчої влади у підготовці та виробленні рішень щодо конкурентоспроможності в умовах фінансово-економічної кризи.

У цьому ж контексті актуальним є питання створення нормативно-правової бази для механізму цивілізованого лобювання бізнесом власних інтересів, особливо щодо розмежування влади та бізнесу.

8. Зміна якості державного регулювання та відповідальності. Йдеться не лише про зміну підходів до організаційно-правового та фінансового забезпечення діяльності правоохоронних органів і судів, проведення загальної ревізії нормативно-правових актів міністерств, відомств, органів місцевої влади на предмет їх відповідності Конституції України та антикорупційним законам України, насамперед стосовно системної модернізації інтелектуального, виконавчого та професійного забезпечення функцій державної влади на всіх рівнях управління.

9. Зміна пріоритетів політики праці й удосконалення трудових відносин. Найвразливішою категорією в умовах кризи є національний трудовий ресурс, який не повинен знецінюватися через кризу. Держава має забезпечити системний і повноцінний захист найманих працівників, гарантувати їм високі стандарти життя і праці та зберегти при цьому робочі місця, створені в Україні. Формування нової ідеології визначення вартості національної робочої сили має стати основою розробки та запровадження програм подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи.

Лише послідовна та цілеспрямована реалізація комплексу зазначених вище заходів дасть можливість мінімізувати в Україні наслідки фінансово-економічної кризи та створить передумови для відновлення ефективної участі держави у міжнародному поділі праці.

Джерела

1. Global Economic Outlook, November 2008. — <http://www.fitchratings.com>
2. OECD Economic Outlook No. 84, November 2008. — <http://www.oecd.org>